

Дубасенюк О.А., Становлення та розвиток акмевершини видатного педагога К.Д. Ушинського / О.А. Дубасенюк // Історико-педагогічний альманах. Випуск 3. Реалізація педагогічних ідей К.Д. Ушинського в освіті сьогодення: збірн. наук. праць молодих дослідн. / за ред. О.Є. Антонової, В.В. Павленко. – Житомир: ФОП Левковець, 2015. – 226 с.

*Дубасенюк О.А.,
доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки
Житомирського державного університету імені Івана Франка*

Становлення та розвиток акмевершини видатного педагога К.Д. Ушинського

Сучасний розвиток науки характеризується постановкою і спробою вирішити питання про можливості наблизитися до розуміння процесів, що відбуваються у суспільстві, осягненню людини у всіх її різноманітних проявах. Необхідний новий погляд і нове ставлення до оточуючої нас реальності. Потребують переосмислення шляхи та перспективи подальшого розвитку особистості в умовах формування нових концепцій розвитку суспільства, пошук яких ведеться вченими різних країн.

Одним із таких напрямів є акмеологія – наука, що займається комплексним дослідженням розвитку людини при досягненні найвищих результатів у продуктивній діяльності. Вона розглядає один з основних принципів розвитку – вершинності, тобто спрямованості на майбутнє, що сприяє виробленню цілепокладання особистості і формуванню позитивного соціального ідеалу [1, с. 7-9].

Поняття «акме» з психологічної точки зору О.О. Бодальов розглядає як «...вищий для кожної людини рівень розвитку її фізичного здоров'я, розуму, почуття, волі, що взаємодіють таким чином, що вона домагається найбільшого результату, проявляючи себе як індивід, як особистість і як суб'єкт діяльності...» [3, с. 40].

Важливо також відзначити, що в процесі розвитку акмеології вчені особливу увагу звернули на таку якість як зрілість особистості, яка з акмеологічної точки зору є масштабною категорією, що передбачає, насамперед, розвинені моральні якості гуманістично спрямованої особистості, нормативності поведінки та відносин [2].

У контексті акмеологічних досліджень охарактеризуємо одну з яскравих вершин педагогічної науки – видатну постать Костянтина Дмитровича Ушинського. Він був визначною особистістю своєї епохи, який зробив великий внесок у розвиток гуманістичних наук, зокрема педагогіки. К.Д. Ушинський як учений зі світовим ім'ям досяг видатних результатів у різних областях наук про людину: філософії, історії, анатомії, фізіології, психології, антропології, педагогіки та ін. Створив фундаментальну працю «Людина як предмет виховання» на основі міжпредметних, інтегративних підходів до людинознавчих знань [7].

Проаналізуємо чинники, які вплинули на розвиток особистості видатного педагога-просвітителя.

Особистість К.Д. Ушинського розвивалась під впливом *родини*, насамперед матері, чуйної, високоосвіченої жінки, яка була першою вихователькою та вчителькою малого Костянтина. Саме вона прищепила сину любов до читання, пізнання, сприяла розвитку допитливості та кмітливості розуму. Вплив матері позначився на всьому житті педагога. Велику роль на витонченості особистості Костянтина справила мальовнича природа України.

Набуття якісної освіти. Велику роль відіграло у життєдіяльності К.Д. Ушинського *навчання в Новгород-Сіверській гімназії*, яка виникла ще у 1788 році і була у той період однією з найкращих у Росії. Навчання в гімназії сформувало у молодого К.Д. Ушинського такі моральні якості як повага до товаришів, любов до праці і вміння цінувати чужу працю, чесність, принциповість, прищепило любов до науки, потребу у самоосвіті. Відзначимо також *вплив видатних педагогів* того часу та становлення його поглядів та переконань. Серед вихователів і педагогів К.Д. Ушинського слід відзначити директора гімназії І.Ф. Тимківського, професора, доктора права і філософії, відомого педагога-демократа. Директор приділяв велику увагу питанням загальнокультурного та морального виховання, розвитку учнів, особливо турбувався про підбір учителів та їх постійне професійне зростання [4, с. 8-9].

Завдяки такій ґрунтовній освіті, К.Д. Ушинський уже у 16-річному віці вступає до Московського університету (юридичний факультет), який був центром ідейно-політичної боротьби революційної демократії проти кріпосницької ідеології та лібералізму. Останнє, безумовно, позначилося на формуванні його особистості. В університеті проявив себе як талановитий студент, який активно реагував на всі суспільні явища.

На формування його світогляду мали великий вплив лекції професора з енциклопедії законодавства і державного права П.Г. Редькіна та професора історії Т.М. Грановського [Там само, с.10]. З університету він вийшов переконаним просвітителем, демократом і гуманістом. К.Д. Ушинський вважав просвітництво головним важелем підйому і перетворення всього соціального життя суспільства. З роками ці просвітницькі погляди великого педагога поглиблювалися.

Набуття педагогічного досвіду. Після закінчення університету був призначений виконуючим обов'язки професора «камеральних наук» (економіки, фінансів і т. д.) Ярославського Демидівського ліцею, в якому викладав енциклопедію законодавства, державного права і науку про фінанси. Це був перший педагогічний досвід. У молоді роки Костянтин відрізнявся сміливістю і самостійністю суджень. У своїх лекціях захоплююче розкривав передові для того часу ідеї і користувався любов'ю у студентів. Ярославський період у житті К.Д. Ушинського мав величезне значення: тут удосконалювалася його педагогічна майстерність, вироблялися передові

педагогічні погляди. Костянтин Дмитрович характеризувався як кваліфікований викладач. Молодий професор привертав увагу своїх слухачів тим, що не викладав відомі істини, а висвітлював проблеми, що досліджуються наукою, залучаючи їх до творчого пошуку, примушуючи ліцеїстів самостійно працювати, розмірковувати, шукати відповіді. Вже перші кроки К.Д. Ушинського на педагогічній ниві свідчили про те, що в навчальний заклад прийшов творчий новатор і мислитель. Проте у 1849 р. він був запідозрений у політичній неблагонадійності, і звільнений з ліцею. Це було великою втратою для передової демократичної інтелігенції та студентства Ярославля. «Не кидайте нас, – писали студенти Ушинському, – Ми так звикли до Вашого живого мовлення, так полюбили Вас, що не хочемо примиритися з думкою про розлуку з Вами».

К.Д. Ушинський був обдарованим від природи самобутнім творчим талантом. Відзначимо різноманітні здібності К.Д. Ушинського, зокрема його *здатність до літературної та редакційної діяльності*. Деякий час (з березня по травень 1848 року) він редагував неофіційну частину газети «Ярославські губернські відомості» і сприяв пропаганді природничих та історичних знань. Статті, написані К.Д. Ушинського для ярославської газети, – пише Д.М. Іванов, який досліджував життя і діяльність великого педагога в Ярославлі, – були його першими літературними виступами. У них досить яскраво відбилися його суспільно-політичні погляди. У статтях він ставив і обговорював всупереч інструкцій для місцевих газет питання державного значення. У подальшому, переїхавши до Петербурга, К.Д. Ушинський активно працює в Некрасівському «Современнику», де друкував рецензії на навчальні книги. При цьому він намагався вносити своє розуміння питань культури і висловлювати власну точку зору на те чи інше явище [Там само, с.13].

Захоплення ідеями педагогічної науки. З 1854 року К.Д. Ушинський починає працювати в Гатчинському сирітському інституті викладачем словесності і законодавства. П'ять років, проведених у цьому навчальному закладі були досить плідними для К.Д. Ушинського. При інституті була організована спеціальна школа для малолітніх дітей, де проводились дослідження з вдосконалення методів навчання і виховання. Відомий факт, що в цей період К.Д. Ушинський знайшов дві запилені шафи з педагогічною літературою, що були у свій час відібрані Є.О. Гугелем, автором оригінальних методик виховання і навчання. Цим двом шафам, згадував К.Д. Ушинський, він багато чим зобов'язаний у своєму житті. Він дуже цінував ці книги як зібрання кращих творів з педагогіки і глибоко вивчав праці Є.О. Гугеля: «Читання для розумового розвитку малолітніх дітей і збагачення їх пізнаннями», «Керівництво до розумових вправ при викладанні вітчизняної мови на третіх курсах» та ін. Ці праці справили великий вплив на К.Д. Ушинського при підготовці ним власних книг для дітей.

Видання педагогічних праць. У 1857 році К.Д. Ушинський публікує у «Журналі для виховання» статті на педагогічні теми, зокрема «Про користь педагогічної літератури». У той же час він починає працювати над книгою для дітей молодшого шкільного віку «Дитячий світ», яка пізніше перевидавалася понад 300 разів, а також книгою «Рідне слова» [4, с. 15; 5, 6].

Діяльність К.Д. Ушинського як педагога-реформатора, організатора освітнього процесу. У 1858 році К.Д. Ушинський починає працювати інспектором Смольного інституту. Це аристократичний жіночий навчальний заклад закритого типу, що нагадував монастир, де вивчалось обмежене коло наук, зокрема іноземні мови, малювання, музика, рукоділля. У закладі панувала рутинна атмосфера. Костянтин Дмитрович намагався перебудувати педагогічну справу в інституті, ввів зміни у термінах навчання, у навчальні програми та навчальні плани, вдосконалював методи навчання, запросив передових викладачів, створив з них творчий колектив. Водночас він займався науково-педагогічною діяльністю, писав педагогічні статті. Проте прогресивна діяльність в Смольному інституті викликала невдоволення реакціонерів. Натхненний духом просвітництва, створенням народних шкіл, він став свідком швидкого розвитку капіталістичних відносин тогочасного суспільства. Від його душевного зору не приховалось те, що привілейовані верстви, багатії мають свої, особливі інтереси в сфері освіти, надто далекі від народних. За сміливість поглядів, спроби реформування освітніх програм, пробудження гідної свідомості великий просвітник зазнав поневіряння та злигоднів. Чиновники чинили постійні ревізії та нагляд за діяльністю К.Д. Ушинського і не раз увільняли його з роботи або не допускали до неї, звинувачуючи в неблагонадійності.

Наступні роки К.Д. Ушинський цілком присвячує *літературно-педагогічній діяльності*. Він намагався зробити якомога більш корисного для Вітчизни. Це була єдина мета його життя, і до неї-то він спрямовував всі свої сили.

Обставини у той період склалися таким чином, що К.Д. Ушинський був позбавлений можливості займатися педагогічною діяльністю. І хоча практично викладати йому вже не довелося, він продовжував розвивати педагогічну науку до кінця своїх днів з позиції просвітителя, відданого патріота своєї вітчизни. Влада відправила К.Д. Ушинського за кордон ніби для вивчення педагогічного досвіду. Фактично це було заслання [4, с. 17; 9].

Вивчення зарубіжного педагогічного досвіду. У травні 1862 р. з сильно занедбаним здоров'ям Ушинський поїхав з родиною за кордон, отримавши від VI відділення відрядження, метою якої було ознайомлення з положенням жіночої освіти в Європі. Там він провів п'ять років, до 1867 р., живучи переважно в Швейцарії. Одне з головних завдань цього відрядження Костянтина Дмитровича становило доручення скласти керівництво з педагогіки. Протягом п'ятирічного перебування за кордоном він здійснив підготовку до складання «Педагогічної антропології», що переважало над усіма іншими його заняттями. Крім двох томів «Педагогічної антропології»,

Ушинський хотів написати ще й третій том практичного спрямування як доповнення до теоретичних засад виховання і навчання. На жаль, ця праця залишилася незавершеною [7].

Перебуваючи у відрядженні в країнах Західної Європи К.Д. Ушинський вивчає проблеми жіночої освіти та шкіл для малолітніх дітей. Він знайомиться з програмами жіночих шкіл, семінарії для вчительок, цікавиться підготовкою жінок до навчання і виховання дітей в умовах сім'ї. Він відстоює власне переконання в доцільності організації початкового навчання і виховання в родинному колі до виповнення дітьми восьми років. Великий педагог дбав про те, щоб жінка досягла високого рівня педагогічної майстерності і могла самотужки займатися початковим навчанням дитини. З цією метою він написав і видав підручники «Дитячий світ» (1861) та «Рідне слово» (1864), працю «Методичні посібники та матеріали до рідного слова», щоб полегшити для матері та зробити для неї приємною працю початкового навчання. Праця «Рідне слово» видавалась протягом багатьох років в середньому тричі на рік і витримала близько 150 видань [6].

Популярність підручника, пояснюється вмільм використанням у ньому традицій української народної педагогіки. Діти, вважає педагог, мають право на щастя гарного домашнього виховання й навчання, а жінка-мати, пізнавши насолоду навчати і розвивати свого малюка, не повинна поступатися цим нікому без крайньої необхідності. Педагог звертає увагу матері на «педагогічну вроджену здібність», яка притаманна жіночій природі у вихованні дитини. У жінці-матері стверджується вроджене прагнення навчати й розвивати своїх дітей.

Високі морально-духовні якості, глибоке вивчення класичної педагогічної спадщини, стану сучасної на той час освіти і виховання, набуття педагогічного досвіду, а пізніше вивчення зарубіжного педагогічного досвіду дало можливість К.Д. Ушинському сформулювати *вимоги до особистості педагога та його підготовки* в навчальних закладах. Він вважав учителя ключовою фігурою у педагогічному процесі.

Ушинський про вчителя. У своїй статті «Про користь педагогічної літератури» (1857) К.Д. Ушинський робить спробу підвищити соціальний статус учителя у суспільстві та його авторитет. Учений охарактеризував образ народного вчителя і визначив основні вимоги до його діяльності. З погляду вченого вчитель – найважливіший елемент в педагогічному процесі: «... вплив особистості вихователя на молоду душу складає ту виховну силу, яку не можна замінити ні підручниками, ні моральними сентенціями, ні системою покарань і заохочень». Видатний педагог наголошував, що народним учителем може бути лише людина, яка близька до народу, тісно пов'язана з ним, знає народну мову, живе народними інтересами. Учитель повинен бути високоосвіченою людиною з енциклопедичними знаннями, любити свою професію, бути завжди зацікавленим в удосконаленні своєї педагогічної майстерності, володіти педагогічним тактом. Учитель має чітко уявляти мету педагогічної

діяльності, мати високу практичну підготовку, володіти методикою навчання і виховання, вміти викладати свої знання. Він наголошував, що педагог має бути не тільки хорошим викладачем, але й не менш умілим вихователем [8].

К.Д. Ушинський зазначав, що учитель повинен бути психологом, глибоко знати психологію дитини, вивчати і добре знати свого вихованця, щохвилини перебувати у сфері психологічних явищ. Необхідною умовою успіху вчителя є його обізнаність з науковими основами педагогіки і побудова своєї діяльності на передових досягненнях педагогічної теорії.

На думку Костянтина Дмитровича, якщо народний учитель хоче мати моральний вплив на дітей та їх батьків, він повинен мати звичку до простого, скромного, діяльного і чесного життя; знати життя і побут тих дітей, яких буде вчити. «Якщо медикам ми довіряємо своє здоров'я, то вихователям ввіряємо моральність і розум наших дітей, ввіряємо їхню душу, а разом з тим і майбутнє нашої Вітчизни», – так визначав К.Д. Ушинський роль і значення професії вчителя. Педагогічну професію він порівнював з творчістю художника, який створює духовний образ людини.

Головна функція вчителя, за його висловом, – бути посередником між усім, що було благородного і високого в минулій історії людей і поколінням новим, бути охоронцем святих заповітів людей, що боролися за істину і за благо. Учитель повинен стати живою ланкою між минулим і майбутнім. І тому його справа – одна з найважливіших справ історії.

Про підготовку вчителя. Проблема підготовки сучасного вчителя – одна з найважливіших соціально-педагогічних проблем. Розробляючи педагогіку як науку, К.Д. Ушинський особливу увагу приділив проблемі вчителя і системі його підготовки. Погляди з цього питання викладені ним у цілому ряді наукових праць. На самому початку своєї педагогічної діяльності К.Д. Ушинський у низці статей показує, що «самий істотний недолік у справі російської народної освіти є брак хороших наставників, спеціально підготовлених до виконання своїх обов'язків». Відводячи учителеві відповідальну роль у суспільстві, К.Ушинський розробив певну систему його підготовки, зокрема у педагогічних семінаріях. Відповідно до ідеї народності виховання, першою і основною умовою плідної діяльності педагога К.Д. Ушинський вважав його близькість прагненням та інтересам народу. Водночас Костянтин Дмитрович підкреслював, що для гімназійного викладача головним є не стільки знання предмета, скільки сформованість уміння виховувати учнів своїм предметом. К.Д. Ушинський писав, що педагоги – це єдиний клас людей, для практичної діяльності яких вивчення духовної сторони людини є так само необхідним, як для медика – вивчення тілесної. Учитель має володіти педагогічним тактом, знати свою справу і завжди займатися самовдосконаленням та підвищенням власної професійної майстерності.

Для підготовки народних учителів він пропонував створювати вчительські семінарії («Про проект учительської семінарії»), а для

підготовки вчителів середніх шкіл – педагогічні факультети при університетах. В університетську вчительську семінарію видатний педагог рекомендував приймати вихованців тільки тоді, коли можна з упевненістю передбачити в них хороших учителів.

К.Д. Ушинський вважав необхідним розвивати у майбутніх учителів жагу до знань, до самоосвіти. Він запроваджує після завершення навчання в семінарії річне стажування, яке випускники проходили під керівництвом наставників семінарії, брали у них консультації, звертались за порадами, за необхідною літературою, методичними посібниками. Окремим стажистам семінарія надавала грошову підтримку. Лише після цього випускники отримували кваліфікацію вчителя народної школи. Попередній відбір семінаристів відбувається через навчання протягом кількох років у підготовчій вчительській школі з наступним складанням іспиту. Вихованці, вже прийняті за екзаменом, повинні залишатися в семінарії три місяці і чекати остаточного зарахування, яке здійснює навчальна рада семінарії по кожному вихованцю окремо. У семінарії поряд з вивченням необхідних навчальних предметів необхідна ґрунтовна практична підготовка майбутніх учителів. К.Д. Ушинський вважав, що народний учитель повинен досконало володіти письмом, уміти малювати, креслити, виразно читати й обов'язково співати. Крім загальних і спеціальних предметів семінаристи повинні прослухати курс природничих наук, прилаштований для пояснення предметів, що оточують селянського хлопчика, короткі курси сільського господарства і практичної загальнодоступної медицини. Народний учитель повинен надати селянам необхідну агрономічну і медичну допомогу. Тому головною діяльністю вчительської семінарії К.Д. Ушинський вбачав у практичних заняттях. З цією метою він вперше запроваджує педагогічну практику для семінаристів.

Видатний педагог вважав за доцільне запровадити інститут класних ординарів, тобто таких старших учителів класу, які, викладаючи у своєму класі якнайбільше уроків, разом з тим стежили б за викладанням всіх інших предметів у класі, а також за успіхами учнів цього класу. По суті, К.Д. Ушинський запропонував ідею введення посади класного керівника.

Важливими є думки К.Д. Ушинського про необхідність надання педагогічної освіти жінкам. Працюючи у Смольному інституті, він відкрив для вихованок педагогічний клас. Підкреслював, що «старанністю, точністю у виконанні своїх обов'язків, терпінням та вмінням поводитися з дітьми жінки можуть перевершувати чоловіків».

Відтак, К.Д. Ушинський досягнув акмевершин у різноманітних сферах як вчений, реформатор, просвітитель, педагог-практик, дослідник. Для К.Д. Ушинського притаманне *прагнення до самоосвіти, саморозвитку, творчої новаторської діяльності*. Він постійно вчився, пізнавав світ, перетворював педагогічну дійсність. Педагогічна спадщина та прогресивні ідеї видатного педагога не втрачають актуальності і в наш час, ураховуючи положення – освіта і виховання кожної людини мають здійснюватися впродовж життя.

Таким чином, постать визначної особистості – К.Д. Ушинського - є унікальною, оскільки він уособлював кращі риси морально-духовної, енциклопедично освіченої людини XIX століття, був зразком педагога-громадянина, відданого своїй справі, який на багато століть випередив свій час. Його життя і діяльність – приклад самовідданого, жертвовного служіння в ім'я процвітання своєї Вітчизни.

Список використаних джерел

1. Акмеология качества профессиональной деятельности специалиста: монографія / Н.В. Кузьмина, С.Д. Пожарский, Л.Е. Паутова. – СПб, Коломна-Рязань, 2008. – 376 с.
2. Акмеология: учеб. пособ. / А.А. Деркач, В.Г. Зазыкин. – СПб.: Питер, 2003. – 367 с.
3. Бодалев А.А. Вершина в развитии взрослого человека. Характеристики и условия достижения. – М., 1998. – С. 40.
4. Романовский А.К., Барсук И.Я. Жизнь во имя будущего. Очерк научно-педагогической и литературно-публицистической деятельности К.Д. Ушинського / под ред. д-ра филоф. наук В.И. Войтко. – Киев: Рад. Школа, 1974. – 120 с.
5. Ушинский К. Д. Педагогические сочинения: В 6 т. – Т. 1: О народности в общественном воспитании. / Педагогика. – М., – 1988. – 416 с.
6. Ушинський К.Д. Там само. Т. 2: Методичні посібники та матеріали до «Родного слова». – 560 с.
7. Ушинський, К.Д. Людина як предмет виховання [Текст] / К.Д. Ушинський // Історія педагогіки України / О.С. Мельничук. – Кіровоград, 1998. – С. 121-153.
8. Ушинський К.Д. Про народність у громадському вихованні / К.Д. Ушинський // Історія педагогіки України / О. С. Мельничук. – Кіровоград, 1998. – С. 121-153.
9. Ушинський К.Д. Твори: В 6 т. – К., 1952. – Т.2: Звіт про відрядження для огляду закордонних жіночих закладів колезького радника К.Ушинського. – 560 с.